

Fakultativ villkorlig frigivning¹⁾

Av byråchefen i fångvårdsstyrelsen HOLGER ROMANDER.

Villkorlig frigivning förekommer i åtskilliga länder som ett normalt led i verkställigheten av tidsbestämda frihetsstraff. Innebörden av sådan frigivning är, att den dömda inte behöver avtjäna hela den genom domen bestämda strafftiden utan får en del av denna utbytt mot kriminalvård i frihet. Denna förmedlar övergången från anstaltsvistelsen till livet i full frihet. Huruvida den dömda skall avtjäna straffåterstoden eller inte beror på hans eget uppförande under en provotid, som kan motsvara straffåterstoden eller sträcka sig över en längre tid. Ofta beror det på prövning från fall till fall, huruvida villkorlig frigivning skall ske. Genom reglerna om villkorlig frigivning har sålunda ett moment av obestämmdhet införts i de tidsbestämda straffen, och gränsen mellan tidsbestämda och tidsobestämda frihetsberövande påföljder är alltså inte alldeles skarp.

I Sverige infördes institutet villkorlig frigivning genom en år 1906 antagen lag. Nu gällande bestämmelser återfinns i lagen den 18 september 1943 om villkorlig frigivning. Enligt dessa bestämmelser förekommer villkorlig frigivning i två olika former, en obligatorisk och en fakultativ. Den dömda skall obligatoriskt friges, om straffet uppgår till minst sex månader och han har avtjänat fem sjättedelar av strafftiden, medan fakultativ villkorlig frigivning kan äga rum sedan två tredjedelar av strafftiden, dock minst fyra månader, har avtjänats. Skillnaden mellan de båda instituten begränsar sig till förutsättningarna för frigivning. Rättsverkningarna av frigivningen, alltså innebörden av eftervården, är däremot i båda fallen desamma.

Den fakultativa villkorliga frigivningen har under de senaste åren av två olika anledningar tilldragit sig särskild uppmärksamhet. Dels har den s. k. förstärkta fångvårdsstyrelsen, som har att pröva ansökningar om fakultativ villkorlig frigivning, sedan mitten av år 1960 tillämpat en ändrad praxis så att denna form av frigivning fått en ökad användning. Dels har tillämpningsområdet för fakultativ villkorlig frigivning på förslag av fångvårdsstyrelsen genom lagändring, som trädde i kraft den 1 juli 1961, väsentligt utvidgats genom att den minsta verkställighetstiden avkortats från åtta till fyra månader. Det har i anslutning till dessa reformer från något håll ifrågasatts om inte reglerna om villkorlig frigivning i vårt land är alltför långtgående. Av denna orsak kan det vara av intresse att göra en jämförelse med

¹⁾ Föredrag inför Kriminalpolitiska sällskapet i Stockholm den 25 februari 1963.

lagstiftningen i övriga nordiska länder och i vissa andra väst-europeiska stater.

I Danmark blir den dömde i de flesta fall villkorligt frigiven, när två tredjedelar av strafftiden, dock minst nio månader, har avtjänats. Han kan också friges när hälften av strafftiden, dock minst fyra månader, har avtjänats, om det är motiverat av omständigheterna.

I Finland kan återfallsbrottslingar friges fakultativt, sedan två tredjedelar av strafftiden, dock minst sex månader, har avtjänats. Förstagångsbrottslingar kan friges fakultativt, då hälften av strafftiden, dock minst sex månader, har avtjänats. Obligatorisk villkorlig frigivning sker — med vissa undantag — då en sjättedel av strafftiden återstår. Dock skall minst sex månader vara avtjänade.

Enligt isländsk rätt kan villkorlig frigivning ske, när två tredjedelar av strafftiden, dock minst åtta månader, har avtjänats.

I Norge är villkorlig frigivning alltid fakultativ. Huvudregeln är liksom i Sverige att sådan frigivning kan ske sedan två tredjedelar av strafftiden, dock minst fyra månader, har avtjänats. Om särskilda omständigheter föreligger, kan emellertid den som dömts till straff på tre år eller däröver villkorligt friges, när han har avtjänat hälften av straffet. Vidare gäller att livstidsfångar kan villkorligt friges efter tolv år. I Danmark, Finland och Island krävs däremot liksom hos oss att den dömde blir benådad.

I Västtyskland kan villkorlig frigivning ske, när den dömde har avtjänat två tredjedelar av straffet, dock minst tre månader. I Holland kan frigivning likaledes ske efter två tredjedelar av strafftiden, men minimitiden är där nio månader. Enligt lagstiftningen i Frankrike kan återfallsbrottslingar friges efter två tredjedelar av strafftiden, dock minst sex månader, och förstagångsbrottslingar redan efter halva strafftiden, dock minst tre månader. Ännu generösare regler gäller i Belgien. Där kan förstagångsbrottslingar friges redan efter en tredjedel av strafftiden, dock minst tre månader. För återfallsbrottslingar gäller samma ordning som i Frankrike.

Någon närmare jämförelse mellan de olika ländernas regler är uppenbarligen inte möjlig utan ingående kännedom om hur dessa i praktiken tillämpas. Också straffsatser och straffmätning skulle man behöva känna till. Av de summariska upplysningar som lämnats framgår dock att de svenska bestämmelserna om villkorlig frigivning inte är exceptionellt långtgående.

De nu gällande bestämmelserna om villkorlig frigivning har inarbetats i brottsbalken, där de återfinns i 25 kap., utan några större ändringar. En formell nyhet är att beteckningarna obligatorisk och fakultativ villkorlig frigivning har upptagits i lagtexten

som officiella termer. Till de sakliga reformerna återkommer jag senare.

Historiskt sett har institutet villkorlig frigivning utvecklats ur det s. k. progressivsystemet. I England, som är ett föregångsland på området, kom villkorlig frigivning redan tidigt till användning som ett sista led i progressivstraffet och förmedlade övergången till den fulla friheten. Den villkorliga frigivningen har alltså enligt detta system karaktären av en förmån, som fångarna kan uppnå genom flit och gott uppförande. Enligt ett av Johan Thyrén på sin tid framlagt förslag skulle villkorlig frigivning också användas till att belöna gott uppförande i anstalten och alltså ha karaktär av disciplinmedel. Emellertid intar inte belöningssynpunkten vare sig enligt svensk rätt eller enligt de andra lagstiftningar som tidigare berörts en sådan dominerande ställning. Avgörande för frågan om villkorlig frigivning är i stället i allmänhet den intagnes sociala prognos. Detta behöver dock inte utesluta att hänsyn också tas till hans uppförande under anstaltsvistelsen. I de olika lagstiftningarna kommer i regel till direkt uttryck att ett sådant hänsynstagande skall ske.

I vårt land må enligt nu gällande bestämmelser (2 § lagen om villkorlig frigivning) den dömde fakultativt villkorligt frigives under förutsättning att det med fog kan antagas att han efter frigivningen skall förhålla sig väl. I lagtexten anges vissa särskilda omständigheter som skall beaktas vid prövning av fråga om villkorlig frigivning, nämligen brottets beskaffenhet, dess orsaker och omständigheterna vid detsamma, den dömdes tidigare vandel, hans uppförande under fängelsetiden och sinnesriktning vid den tid då frigivning ifrågasättes, hans beredvillighet att ersätta genom brottet uppkommen skada samt de förhållanden i vilka han skulle komma att försättas efter frigivningen. Den tanke som ligger till grund för dessa bestämmelser är att den dömde skall kunna frigives villkorligt, när fortsatt verkställighet inte behövs för att avhålla honom från att ånyo begå brott. Detta innebär, att villkorlig frigivning användes som medel att avkorta straffverkställigheten när den ådömda strafftiden är längre än vad individualpreventionen erfordrar.

Grundförutsättningen för villkorlig frigivning är alltså att den sociala prognosen kan bedömas som god. I annat fall får sådan frigivning inte ske. Ehuru de tryckta förarbetena till lagstiftningen i detta avseende knappast är helt entydiga, får avsikten antagas ha varit att den sociala prognosen skall bedömas på grundval av olika föreliggande upplysningar och att de i lagen särskilt angivna omständigheter som skall beaktas vid prövningen inte skall tillmätas självständig betydelse utan huvudsakligen har tillkommit för att tjäna som vägledning för bedömningen.

Något som starkt framhållits både i 1906 och 1943 års lagför-

arbeten är att fakultativ villkorlig frigivning har avsetts såsom en förmån, som endast skall ges åt sådana fångar som har gjort sig särskilt förtjänta därav. Det är ju inte heller fråga om någon lagfäst rätt. I stället har man tänkt sig att prövningen skall ske i stort sett efter enahanda principer som tillämpas vid benådning, alltså med beaktande av humanitära och sociala synpunkter. Det kan i detta sammanhang erinras om att besvär över beslut, varigenom ansökan om villkorlig frigivning avslagits, prövas av Kungl. Maj:t i statsrådet, inte av regeringsrätten.

En fråga, som föranledde diskussion vid tillkomsten av 1943 års lag, gällde i vad mån allmänpreventiva synpunkter skulle vinna beaktande. Enligt propositionen i ämnet skulle fakultativ villkorlig frigivning inte få ske, om den allmänna laglydnaden påkallade att straffet fortsattes. Denna bestämmelse ströks emellertid vid riksdagsbehandlingen på förslag av första lagutskottet. I motiveringen härtill framhöll utskottet att allmänpreventionens intresse i viss mån beaktades redan vid tillämpningen av då gällande lag och att man därvid stödde sig på föreskriften att hänsyn skulle tas till brottets beskaffenhet samt dess orsaker och omständigheterna vid detsamma. Utskottet uttalade sig i fortsättningen något svävande. Allmänpreventionen avvisades sålunda inte bestämt. Man får närmast det intrycket att utskottet ville acceptera rådande praxis, ehuru det litet försynt påpekas att det knappast varit avsett att stadgandet skulle tolkas så som skett. Utskottet sträckte sig i varje fall inte längre än till att frågan om villkorlig frigivning *huvudsakligen* skulle grundas på bedömningen av den sociala prognosen (jfr NJA II 1944 s. 86).

Som framgått av den förut lämnade redogörelsen görs i vissa främmande lagstiftningar skillnad mellan förstagångsbrottslingar och recidivister. Att införa en sådan strikt uppdelning av klientelet har aldrig ifrågasatts i vårt land. Genom bestämmelsen om att den dömdes tidigare vandel skall beaktas har emellertid vid tillkomsten av 1906 års lag avsetts att ge uttryck för att återfallsbrottslingar i allmänhet inte skulle få förmånen av villkorlig frigivning. Någon ändrad inställning i denna fråga synes inte ha kommit till uttryck under förarbetena till 1943 års lag.

Enligt modern kriminalpolitisk uppfattning är det av stor vikt att observera den dömdes uppförande under anstaltsvistelsen: hans vilja och förmåga att arbeta, hans sätt att utnyttja fritiden, hans studier och läsning, hans brevväxling, hans sätt att använda premieinkomsterna samt hans förhållande till familjen, till medintagna och till personalen på anstalten. Uppenbarligen kan man vid bedömningen av den sociala prognosen inte bortse från iakttagelser av denna art. Då den dömdes uppförande under fängelsetiden upptogs bland de omständigheter som skall beaktas vid prövning av fråga om fakultativ villkorlig frigivning, skedde

detta emellertid närmast under åberopande av att det nya institutet skulle vara till gagn för disciplinen vid anstalterna (NJA II 1907 s. 43). Man menade, att villkorlig frigivning alltid i viss mån skulle vara beroende av den dömdes uppförande i anstalten och att möjligheten till sådan frigivning därför skulle tjäna som en sporre för honom att göra sitt bästa. Det är alltså tydligt att institutet bl. a. skall kunna användas som disciplinmedel. Å andra sidan har man vid tillkomsten av 1943 års lagstiftning uttryckligen tagit avstånd från tanken att tillmäta belöningsynpunkten avgörande betydelse.

Som redan antytts innefattar brottsbalken vissa sakliga ändringar i fråga om fakultativ villkorlig frigivning. Den viktigaste av dessa avser den grundläggande förutsättningen för sådan frigivning. Avgörande skall enligt brottsbalken vara, om frigivningen kan antagas främja den dömdes anpassning i samhället. Samma formulering förekommer i det stadgande i brottsbalken (1 kap. 7 §) som innehåller en anvisning för domstolens val av påföljdsart. I detta stadgande föreskrives emellertid därjämte, att hänsyn också skall tas till den allmänna laglydnaden. Någon motsvarighet härtill förekommer inte i bestämmelsen om fakultativ villkorlig frigivning. Meningen får därför antagas ha varit att den allmänpreventiva synpunkten skall skjutas helt i bakgrunden i frigivningsärendena. Detta antagande vinner också stöd av att brottets beskaffenhet inte längre har medtagits bland de omständigheter som enligt lagtexten skall beaktas. Detsamma gäller för övrigt den dömdes tidigare vandel. I motiven uttalas i anslutning härtill att det inte skall vara uteslutet att frige den dömd, även om hans tidigare vandel inte har varit anmärkningsfri. Det tillägges emellertid, att allt som kan kasta ljus över saken skall tas i beaktande vid övervägandet av den sociala prognosen. Det är uppenbart att man vid denna prövning inte kan bortse från de upplysningar som föreligger om den dömdes utveckling och personliga egenskaper. Enligt min uppfattning kan det ifrågasättas om inte denna synpunkt blivit alltför mycket undanskynd genom att inte längre antydas i lagtexten. I motiven till brottsbalken framhålls i övrigt, att stort avseende bör fästas vid den arbetsvilja som den dömd har visat under anstaltstiden. Det är alltså fråga om ett förtydligande av vad som avses med uppförande under anstaltsvistelsen och är väl att se mot bakgrunden av den vikt som numera tillmäts arbetsdriften vid fångvården. (Jfr. Kungl. prop. nr 10/1962 s. C 251).

Den nya indikationen för fakultativ villkorlig frigivning medger tydligen, att sådan frigivning kan beviljas i större utsträckning än som är möjligt med nuvarande bestämmelser. Fakultativ villkorlig frigivning kommer inte att på samma sätt som nu framstå som en förmån åt därav särskilt förtjänta fångar utan

blir en behandlingsmetod, som kan sättas in där den kan antagas ge resultat. Sätillvida är det dock alltså fråga om en förmån att frigivningen inte är något som den intagne har lagfäst rätt till.

Den praxis i fråga om fakultativ villkorlig frigivning som tillämpades intill den 1 juli 1960 synes nära ha anslutit sig till de tankegångar som har kommit till uttryck under förarbetena till 1906 års lag. Fakultativ villkorlig frigivning beviljades alltså endast sparsamt. Eftersom tillämpningsområdet för sådan frigivning också var mycket begränsat, hade institutet före nämnda tidpunkt inte någon större praktisk betydelse. Förhållandet kan belysas genom några statistiska uppgifter. Under 1959 beviljades fakultativ villkorlig frigivning i 212 fall, medan antalet obligatoriskt villkorligt frigivna uppgick till 2.404 och antalet intagna som frigavs efter utståndet straff till 6.649. De fakultativt villkorligt frigivna utgjorde alltså endast omkring åtta procent av de villkorligt frigivna och inte mer än drygt två procent av hela antalet under året frigivna.

Vid tillkomsten av 1943 års lag framhölls, att fakultativ villkorlig frigivning är överlägsen sådan frigivning i dess obligatoriska form både som medel att påverka den dömdes uppförande under anstaltstiden och med avseende på eftervården. När fångvårdsstyrelsen efter den 1 juli 1960 dels började tillämpa en mindre restriktiv praxis än tidigare och dels framlade förslag till den lagändring om utvidgning av tillämpningsområdet som genomfördes med verkan fr. o. m. den 1 juli 1961, så skedde detta i avsikt både att förbättra disciplinen vid anstalterna och att utvinna större praktiska resultat i kriminalpolitiskt avseende.

Styrelsens ändrade praxis innebär i huvudsak att den dömdes uppförande under anstaltstiden och sinnesriktning vid tiden för den ifrågasatta frigivningen samt de förhållanden han skulle komma i efter frigivningen har skjutits mer i förgrunden vid prövningen än tidigare. Allmänpreventionens intresse förutsättes vara tillgodosett genom straffmätningen, varför brottets beskaffenhet inte beaktas ur denna synpunkt. Förutsatt att den sociala prognosen kan bedömas som god, anses tidigare kriminalitet eller andra yttringar av social missanpassning inte böra hindra fakultativ villkorlig frigivning. En annan sak är att man som redan antytts inte ordentligt kan bedöma den sociala prognosen utan att ta hänsyn till den dömdes personliga utvecklingshistoria. Av intresse är bl. a. att undersöka hur han har betett sig efter en tidigare villkorlig frigivning.

Vid bedömningen av den intagnes uppförande under anstaltstiden fästes stort avseende vid hans arbetsvilja. Bedömningen kan betecknas som sträng. Om en intagen har visat mindre god skötsamhet i början av verkställighetstiden, händer det dock

någon gång, att styrelsen bortser från detta under förutsättning att han därefter har bättrat sig och under en längre tid fått enbart goda vitsord. I sådana fall är det inte ovanligt att frigivningen sker, inte på första möjliga dag utan någon gång mellan $\frac{2}{3}$ och $\frac{5}{6}$ av strafftiden.

Att bilda sig en uppfattning om den dömdes sinnesriktning ställer sig naturligtvis särskilt svårt vid kortare strafftider. Det kan emellertid gälla sådant som den dömdes vilja att skaffa sig en yrkesutbildning eller att på annat sätt komma i mera ordnade levnadsförhållanden än före straffverkställigheten eller hans insikt angående alkoholmissbruk och beredvillighet att medverka till att komma till rätta med detta. Vid grova våldsbrott sker å andra sidan alltid en noggrann undersökning, som ofta omfattar särskild psykiatrisk observation av den dömd.

De dömda har i allmänhet ringa förmåga att betala skadestånd under strafftiden. I de fall där rimliga avbetalningar har skett räknas detta den intagne till godo vid prövning av fråga om fakultativ villkorlig frigivning.

Ett oeftergivligt krav för fakultativ villkorlig frigivning är att den dömd vid frigivningen har arbete och bostad av godtagbar beskaffenhet. Härvid bortses från pensionärer och vissa andra särfall. Fångvårdsmyndigheterna försöker att på olika sätt, bl. a. genom s. k. arbetspermissioner, stimulera de intagna till att själva spela en aktiv roll när det gäller att ordna upp förhållandena efter frigivningen. I ett stort antal fall måste dock arbets- och bostadsanskaffning ske genom medverkan av offentliga organ. I övriga fall är särskilda efterforskningar ofta nödvändiga för att kontrollera den intagnes uppgifter. Ett intyg som företes om arbete eller bostad kan vara falskt, miljön kan visa sig vara olämplig o. s. v. Det är betydande arbetsinsatser som på detta område görs av olika befattningshavare. Huvudansvaret vilar på anstaltspersonalen men det har visat sig nödvändigt att i stor utsträckning ta skyddskonsulenternas och skyddsassistenternas krafter i anspråk. Den möda de lägger ned på frigivningsärendena är en ovärderlig hjälp för de intagna och förtjänar stort erkännande. Fångvårdsstyrelsen har också inlett samarbete med arbetsmarknadsstyrelsen och detta samarbete har på den senaste tiden varit mycket fruktbarande. En särskild befattningshavare vid varje länsarbetsnämnd har tilldelats uppgiften att vara kontaktman i fråga om arbetsplacering av frivårdsklientelet. Vidare har en arbetsförmedlingstjänsteman avdelats för var och en av de sex råjongerna för manligt klientel för att vid besök på anstalterna förbereda arbetsanskaffning åt dem som skall friges. Försök med beredskapsarbete åt frivårdsklientelet har också igångsatts på några platser i landet. Med hänsyn till att kriminalvårdsklientelet är särskilt utsatt vid konjunkturnedgångar är dessa åtgärder av

stor betydelse. Trots alla ansträngningar som görs, inträffar det i viss utsträckning att fakultativ villkorlig frigivning hindras av att arbets- och bostadsförhållandena inte hinner ordnas före dagen för obligatorisk frigivning.

I kravet på att den dömde skall komma i tillfredsställande förhållanden, när han lämnar anstalten, kan också inbegripas att frigivningen bör ske vid en tidpunkt som är lämplig ur eftervårdssynpunkt och att den dömde ålägges att under prøvotiden rätta sig efter sådana föreskrifter som påkallas av omständigheterna.

Dagen för frigivningen bestämmes i allmänhet med tanke på att den dömde snarast möjligt skall kunna komma i arbete. Helst undvikas frigivning omedelbart före ett veckoslut eller en helg. Måndag har kommit att bli den vanligaste frigivningsdagen.

Den oftast förekommande föreskriften avser rusdrycksförbud. Föreskrift om bostad, arbete eller yrkesutbildning, det sistnämnda mestadels vid någon av länsarbetsnämnd anordnad omskolningskurs, meddelas också i stor utsträckning. Som en brist har framstått att gällande lag inte ger stöd för positiva föreskrifter om t. ex. antialkoholbehandling. Antabuskur anordnas dock stundom i samförstånd med den dömde.

En viss belysning av vad fångvårdsstyrelsens ändrade praxis statistiskt sett innebär kan man få genom att jämföra uppgifter om ärenden angående fakultativ villkorlig frigivning första halvåret 1960 och motsvarande tid 1961. Under första halvåret 1960 handlades 231 ansökningar. Av dessa bifölls 138 eller alltså i det närmaste 60 procent. Första halvåret 1961 uppgick antalet prövade ansökningar till 411, varav 301 eller alltså drygt 73 procent bifölls. Siffrorna utgör en bekräftelse på att bedömningen har blivit mindre restriktiv än tidigare. De vittnar också om att detta förhållande snabbt blivit bekant för klientelet och att många intagna, som tidigare skulle ha ansett det lönlöst att inge ansökan om fakultativ villkorlig frigivning, nu inkommit med sådan. Den kraftiga ökningen av antalet ansökningar kan nämligen inte förklaras av att fångantalet stigit. Klientelökningen uppgick under den angivna tiden inte till mer än drygt två procent. Styrelsens ändrade praxis har med andra ord inneburit att antalet fakultativa villkorliga frigivningar mer än fördubblats. I övrigt tillåter siffermaterialet inte några slutsatser.

Av större intresse är att undersöka hur den fakultativa villkorliga frigivningens praktiska betydelse har ökat sedan också 1961 års lagändring trätt i kraft.

Som tidigare nämnts utgjorde de fakultativa villkorliga frigivningarna år 1959 omkring åtta procent av de villkorliga frigivningarna och drygt två procent av samtliga frigivningar. De fakultativa villkorliga frigivningarna har därefter, som man kunnat vänta, kraftigt ökat sin procentuella andel. Utvecklingen framgår av tabell 1.

Tabell 1.

Frigivna straff- och fängelsefångar	År 1959	År 1960	År 1961	År 1962
a. Efter utståndet straff	6.649	6.703	7.002	7.417
b. Villkorligt frigivna	2.616	2.914	3.073	3.150
därav fakultativt, antal	212	323	985	1.452
" " , procent	8,1	11,1	32,1	46,1
c. Samtliga frigivna	9.265	9.617	10.075	10.566
därav fakultativt, procent	2,3	3,4	9,8	13,7

Tabellen utvisar att numera var sjunde intagen erhåller fakultativt villkorlig frigivning mot tidigare endast var fyrtiotredje och att nära hälften av de villkorliga frigivningarna numera är fakultativa. Det bör dock anmärkas, att de obligatoriska villkorliga frigivningarna har en något större procentuell andel, om man begränsar jämförelsen till att gälla de fall där valet står mellan de båda formerna av villkorlig frigivning. Som framgått av det förut anförda kan nämligen fakultativt villkorlig frigivning beviljas så snart strafftiden överstiger fyra månader, medan minimitiden för obligatorisk villkorlig frigivning är sex månader, och här till kommer att obligatorisk villkorlig frigivning på grund av en särskild spärregel inte kan ifrågakomma vid vissa fall av straffskärpning enligt 4 kap. 3 § SL, medan något motsvarande hinder däremot inte föreligger för fakultativt villkorlig frigivning. Även om hänsyn tas här till kan man räkna med att omkring 45 procent av de intagna, som eljest skulle bli obligatoriskt villkorligt frigivna, i stället får fakultativt villkorlig frigivning.

Den kraftiga ökningen av antalet fakultativt villkorligt frigivna är till största delen en följd av 1961 års lagändring. Förhållandet är numera det, att flertalet av dessa frigivna har strafftider under ett år. Någon närmare undersökning av hur de under år 1962 frigivna fördelat sig på olika strafftider har ännu icke hunnit utföras. En approximativ beräkning har emellertid gett vid handen att inemot 65 procent av de fakultativt villkorligt frigivna har strafftider under ett år. Medianen torde ligga ungefär vid 10,5 månader.

I tabell 2 har de villkorligt frigivna uppdelats i straff- och fängelsefångar. Tabellen utvisar att den fakultativa villkorliga frigivningen, som förut praktiskt taget saknade betydelse beträffande fängelse, numera förekommer dubbelt så ofta som obligatorisk villkorlig frigivning vid denna straffart.

Statsmakterna har haft tillfälle att i viss mån ta ställning till fängelsestyrelsens ändrade praxis. I sin framställning med för-

Tabell 2.

Antalet villkorligt frigivna	År 1959	År 1960	År 1961	År 1962
Straffarbete: fakultativt	209	319	928	1.313
obligatoriskt	2.299	2.488	1.992	1.629
Fängelse: fakultativt	3	4	57	138
obligatoriskt	105	103	96	69

slag till lag om utvidgning av tillämpningsområdet redogjorde styrelsen nämligen för denna. Justitieministern framhöll i detta avseende — efter att ha påpekat att prövningen skulle ske i enlighet med nu gällande regler och att dessa i vissa hänseenden skiljer sig från de i brottsbalken upptagna — att det, såsom har kommit till uttryck i fängvårdsstyrelsens nuvarande praxis, även inom gällande lags ram torde finnas utrymme för att tillämpa fakultativ villkorlig frigivning i större utsträckning än som tidigare skett (Kungl. prop. nr 125/1961 s. 12). Uttalandet föranledde ingen erinran från riksdagens sida. I vad mån brottsbalken med dess ändrade indikation för fakultativ villkorlig frigivning kommer att leda till ökad användning av sådan frigivning är svårt att förutse. Personligen tror jag inte att ökningen kommer att bli särskilt betydande. I synnerhet vid ett påföljdssystem, som skiljer mellan obligatorisk och fakultativ villkorlig frigivning, måste nämligen bedömningen av fråga om fakultativ villkorlig frigivning präglas av en viss stränghet. Om praxis blir så generös att denna form av villkorlig frigivning kommer att bilda ett normalt led i straffverkställigheten och endast i undantagsfall förvägras, riskerar man att förlora de gynnsamma verkningar som institutet har i kriminalpolitiskt avseende och som medel att stärka anstaltsdisciplinen.

I ärenden om fakultativ villkorlig frigivning avger för närvarande anstaltsnämnderna yttranden. I samband med att brottsbalken sättes i kraft kommer anstaltsnämnderna att försvinna. I stället inrättas ett sextiotal övervakningsnämnder. På dessa skall bl. a. ankomma att besluta om fakultativ villkorlig frigivning. Den centrala kriminalvårdsnämnden, som närmast ersätter förstärkta fängvårdsstyrelsen, får ställning av andra och sista instans i dessa ärenden. En intagen som förvägrats villkorlig frigivning skall kunna överklaga beslutet hos den centrala nämnden. Däremot kan ett positivt beslut om sådan frigivning inte överklagas. Mot bakgrunden härav är det av visst intresse att undersöka hur fängvårdsstyrelsens beslut enligt nuvarande ordning förhåller sig till anstaltsnämndernas ställningstaganden. En sådan undersökning har gjorts med avseende på år 1962 för varje

särskild anstalt. En sammanfattning av undersökningsresultatet har intagits i tabell 3.

Tabell 3.

Anstaltsnämndens yttrande		Fångvårdsstyrelsens beslut				Öppna
		Bifall	Avslag	Obl. frig.	Avskr.	
Tillstyrkta	1.616	1.296	150	59	27	84
Avstyrkta	659	88	519	12	8	32
Summa	2.275	1.384	669	71	35	116

Kolumnen „Obl.frig.“ avser sådana fall, där ärendet bordlagts i avvaktan på att den dömdes förhållanden efter frigivningen skulle kunna ordnas men där detta inte lyckats före dagen för obligatorisk villkorlig frigivning. Avskrivning av ärenden har i samtliga fall föranletts av att den dömda återkallat sin ansökan. Som öppna betecknas ärenden, vilka inte avgjorts genom slutligt beslut före 1962 års utgång.

Som framgår av tabellen har fångvårdsstyrelsen avslagit 150 av anstaltsnämnd tillstyrkta ansökningar. Att styrelsen går emot anstaltsnämnderna i nära vart tionde fall i denna riktning kan förefalla överraskande. I 43 av de 150 fallen har det emellertid förhållit sig så att ansökningen avslagits på grund av omständigheter som har inträffat efter nämndens yttrande; oftast har det gällt permissionsmissbruk eller rynnning. De fall där styrelsen bifallit en av anstaltsnämnden avstyrkt ansökan är procentuellt något fler eller omkring 13,5 procent.

Någon redogörelse för hur styrelsens beslut förhåller sig till yttrandena av varje särskild anstaltsnämnd kan inte lämnas här. Den verkställda undersökningen har emellertid gett vid handen att praxis vid de olika anstalterna i stort sett följer enhetliga principer men att vissa undantag förekommer. Detta är i och för sig helt naturligt men kan ge anledning till någon oro inför den beslutade reformen. Anstaltsklientelet håller sig väl informerat om rådande praxis och visar det sig att någon övervakningsnämnd kommer att vara mer eller mindre sträng än flertalet nämnder, så kan detta medföra olägenheter för anstalterna.

Den ökade användningen av fakultativ villkorlig frigivning får inte uppfattas som utslag av slapphet från fångvårdsstyrelsens sida. I styrelsens nuvarande politik ingår en medveten strävan att skaffa sig ett säkrare grepp om klientelet, bl. a. genom att skärpa kraven på de villkorligt frigivna. Vad som sker på detta område är ett gott exempel på att ett individualpreventivt betraktelsesätt ingalunda behöver stå i motsats till en behandling som präglas av fasta nypor.

Det är något av en ödets ironi att de åtgärder som vidtagits för att förmå de villkorligt frigivna till bättre skötsamhet statistiskt sett tar sig uttryck i ett stegradt antal misslyckanden. Hittills har man emellertid inte kunnat få någon annan måttstock för de insatser som görs än uppgifterna om åtgärder mot dem som missköter sig. De åtgärder fångvårdsstyrelsen i sådant fall kan vidtaga är enligt 11 § lagen om villkorlig frigivning att 1) förordna om tillsyn, 2) meddela föreskrift, 3) besluta om varning, 4) förordna om förlängning av prövotiden och 5) förklara den villkorligt medgivna friheten förverkad. Som förberedelse till förverkande kan den villkorligt frigivne tas i tillfälligt förvar under högst en vecka. Initiativ till åtgärd kan tas av åklagare, skyddskonsulent eller tillsynsmann. I regel tas sådant initiativ av vederbörande skyddskonsulent. Utvecklingen i fråga om förvarstagande och olika åtgärder enligt 11 § lagen om villkorlig frigivning framgår av tabell 4.

Under förarbetena till 1943 års lag antogs det att tillsyn i relativt stor utsträckning inte skulle behöva anordnas över villkorligt frigivna. Utvecklingen har emellertid inte gått i denna riktning. I stället har det blivit så att de villkorligt frigivna så gott som alltid ställs under tillsyn under prövotiden, något som sanno-

Tabell 4.

År och kvartal	Förvarstagande		Förverkande		Varning		Förlängning av prövotid		Avskrivna utan åtgärd	
	Obl.	Fak.	Obl.	Fak.	Obl.	Fak.	Obl.	Fak.	Obl.	Fak.
1960										
1:a kv	22	2	6	—	6	—	3	—	9	2
2:a	35	1	6	—	11	—	4	—	14	—
3:e	30	4	4	1	2	1	9	1	14	1
4:e	40	3	12	1	4	1	8	1	16	1
Summa	127	10	28	2	23	2	24	2	53	4
1961										
1:a kv	53	5	16	3	16	1	1	—	19	2
2:a	57	4	13	—	13	2	11	—	17	2
3:e	56	18	15	5	18	5	7	1	18	5
4:e	51	32	17	12	8	1	12	3	12	6
Summa	217	59	61	20	55	9	31	4	66	15
1962										
1:a kv	39	21	13	12	9	9	4	1	11	4
2:a	45	31	20	9	11	9	3	4	12	16
3:e	57	40	24	10	13	15	8	9	7	2
4:e	52	30	19	8	13	8	2	1	18	7
Summa	193	122	76	39	46	41	17	15	48	29

likt sammanhänger med att de godartade fall man tänkte på inte kommer in på anstalterna utan får villkorlig dom. Fångvårdsstyrelsen har därför under den angivna treårsperioden inte i något fall haft anledning att under prövotiden förordna om tillsyn. Föreskrifter har i vissa fall meddelats på grund av misskötsamhet från den villkorligt frigivnes sida men då alltid i förening med varning eller förlängning av prövotiden. Förlängning och varning beslutas ofta i kombination med varandra men detta har inte redovisats i tabellen. Siffrorna i tabellen inrymmer inte de fall där villkorligt medgiven frihet förklarats förverkad genom beslut av domstol. Det kan emellertid anmärkas, att anledningen till avskrivning av ärenden i de flesta fall är att den villkorligt medgivna friheten blivit förverkad på grund av nytt brott.

Antalet villkorligt frigivna under tillsyn stiger i stort sett successivt. Den 1 januari 1960 uppgick antalet till 1.411. Fram till den 1 september 1962 hade antalet stigit till 1.865 eller med 32,2 procent. Därefter har antalet tillsynsfall sjunkit och uppgick den 1 januari 1963 endast till 1.596. Ökningen kan alltså endast delvis förklara den kraftiga stegringen av antalet åtgärdsärenden. Det bör i detta sammanhang påpekas att den ökade användningen av fakultativ villkorlig frigivning inte nämnvärt påverkar antalet villkorligt frigivna under tillsyn. Den innebär endast att frigivningen sker tidigare än som eljest skulle ha varit fallet men däremot i allmänhet inte att prövotiden blir längre.

En förutsättning för den ökade aktiviteten i fråga om åtgärder mot misskötsamma villkorligt frigivna har varit den pågående utbyggnaden av skyddskonsulentorganisationen. Allteftersom denna fortsätter att byggas ut har man att emotse ett ökande antal åtgärdsärenden.

I framställningar av förevarande slag är det vanligt att avslutningsvis framföra vissa reformförslag. I fråga om den villkorliga frigivningen kan det dock synas ganska ofruktbart att diskutera reformer, eftersom statsmakterna har tagit ställning till olika hithörande spörsmål så sent som förra året i samband med behandlingen av förslaget till brottsbalk. Personligen har jag så mycket mindre anledning att påyrka reformer som jag anser, att de ändringar som brottsbalken innehåller utgör förbättringar i förhållande till gällande lag. Endast ett par önskemål må framföras.

För det första anser jag, att tiden snart bör vara mogen för att överväga en ytterligare utvidgning av tillämpningsområdet för fakultativ villkorlig frigivning. Jag tänker här på livstidsstraffen och på de långa tidsbestämda straffen. I fråga om de förra skulle det mot bakgrunden av den fasta praxis som utbildats i nådeärenden förefalla rimligt att införa möjlighet till sådan frigivning efter tio år. Vad angår långa frihetsstraff i allmänhet, t. ex. på tre år och däröver, borde man kunna tänka sig en regel som

öppnar möjlighet att i särskilt gynnsamma fall medge villkorlig frigivning redan efter halva strafftiden. Som framgått av den inledningsvis lämnade redogörelsen saknas inte förebilder för en sådan bestämmelse i främmande lagstiftning, och förslag i denna riktning har också tidigare diskuterats i vårt land. Det kan anföras ett särskilt skäl för att dessa frågor, som hittills ansetts böra prövas nådevägen, nu kan tänkas vara mogna för lagreglering. Detta skäl är tillkomsten av den förut omnämnda kriminalvårdsnämnden. I de vanskliga frigivningsfrågor som här avses skulle det nämligen enligt min mening vara lämpligt att lägga beslutanderätten på detta kvalificerade organ.

Mitt andra önskemål berör inte brottsbalken utan verkställighetslagstiftningen. Det skulle enligt vad erfarenheten visat vara av värde i vissa fall att kunna bevilja långtidspermission som en förberedelse till villkorlig frigivning. Förslag härom har framförts av eftervårdsutredningen och bör med vissa modifikationer kunna godtagas. Syftet med det föreslagna institutet kan enklast anges genom hänvisning till sådan s. k. principutskrivning som praktiseras i fråga om ungdomsfängelseelever. För att inte alltför mycket luckra upp tidsbestämtheten kan man tänka sig att som förutsättning för långtidspermission uppställa att den dömda avtjänat så stor del av strafftiden som krävs för villkorlig frigivning och att maximera permissionstiden till förslagsvis två eller tre veckor. Termen permission är för övrigt något missvisande i detta sammanhang. Snarare är det fråga om en kvalificerad form av frigång.

I den föregående framställningen har något svar inte lämnats på frågan hur den fakultativa villkorliga frigivningen har slagit ut i praktiken, om den haft de gynnsamma verkningar som man hoppats på vid institutets tillkomst. Det kan utan tvivel konstateras att den fakultativa villkorliga frigivningen utgör ett verkamt medel att stärka disciplinen vid anstalterna. Från dessa har nämligen allmänt omvittnats att de senaste årens ökade användning av sådan frigivning har medfört en påtaglig förbättring av disciplinen. Betydelsen härav bör inte underskattas. En lugn och god atmosfär på anstalterna är säkerligen ägnad att främja det behandlingsarbete som bedrivs där. Huruvida den angivna reformen också är ägnad att förebygga återfall i brott, är det däremot ännu för tidigt att uttala sig om. Att undersöka verkningarna i detta avseende är en angelägen forskningsuppgift. Ytterligare någon tid måste dock förflyta, innan man kan gripa sig an med denna. Bl. a. de uppgifter som skyddskonsulenterna lämnat i sina nyligen avgivna verksamhetsberättelser för år 1962 bär emellertid vittnesbörd om att man har slagit in på rätt väg.

Holger Romander.